

לא היפה קדוש אלא הקדוש יפה

בצאלאל הוא טיפוס נדיר במקרא: האָמָן, האָמָן, מעצבו של היופי שבעבודת ה', האיש אשר יחד עם אהליאב יצר את כלי המשכן. נדיר – כי היהדות, בניגוד חריף לתרבות יוון העתיקה, לא האדירה את האומניות הוויזואליות. הסיבה ברורה: איסור התורה על עשיית פסל ותמונה קושר מלאכות אלו לעבודת אלילים. כי אכן, בעולם העתיק היו הפסלים והתמונות, הצלמיות והאיקונים, בעלי זיקה הדוקה לפולחנים הפגאניים. הרעיון לסגוד למעשה ידי אדם פורע את לוז אמונת המקרא.

אך אין זה שורשו היחיד של הדבר. היהדות היא תרבות של שמיעה, לא של ראייה.¹ בהיותה דת של אל בלתי־נראה, היא מייחסת קדושה למילים הנשמעות יותר מאשר לעצמים הנראים. גם מן הטעם הזה העמדה המסורתית הרווחת ביהדות כלפי האומנות החזותית היא שלילית למדי.

ידועים כתבי היד היהודיים המאוירים שדמויות האדם מצוירות בהן וראשיהן ראשי ציפור, כדי שלא ליצור דמות שלמה של אדם (בייחוד מוכרת הגדת ראשי הציפורים מבוואריה, משנת 1300 בערך). האומנות הפלסטית אינה אסורה באופן גורף; יש הבדל בין ייצוגים תלת־ממדיים לייצוגים דו־ממדיים. המהר"ם מרוטנבורג (בן המאה ה־13) הבהיר באחת מתשובותיו, שבציורים אין איסור שכן הם "מיני צבעים בעלמא ואין בהם

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

ממשות כלל, דלא חיישינן לחשדא (= אין חשש לחשד בעבודה זרה) אלא בחותם בולט ולא בחותם שוקע, וכל שכן בדבר זה שאינו לא שוקע ולא בולט".² ואכן, רבים מבתי כנסת עתיקים בארץ ישראל התהדרו בפסיפסים מרהיבים. ועדיין, האומנות הפלסטית נוכחת ביהדות הרבה פחות מכפי שהיא נוכחת בתרבויות הנוצריות שהושפעו רבות מההלניזם.

מעטים הם האזכורים החיוביים של האומנות בספרות התורנית. הרמב"ם, למשל, כותב ב"שמונה פרקים", הקדמתו לפירושו למסכת אבות, כי "מי שהתעוררה עליו מרה שחורה יסירה בשמיעת הניגונים ובמיני זמר ובטיול הגנות ובבניינים הנאים וחברת הצורות היפות וכיוצא בהם ממה שירחיב הנפש, ויסיר חולי המרה השחורה ממנו. והכוונה בכל זה – שיבריא גופו. ותכלית הכוונה בכריאות גופו – לקנות חוכמה".³ הדברים מדברים בעד עצמם: הרמב"ם רואה את האומנות רק באורח אינסטרומנטלי, ככלי להקלה על דיכאון. הוא אינו רואה בה ערך בפני עצמו.

הדברים האוהדים ביותר כלפי האומנות שאני מכיר מפי גדולי התורה לדורותיהם מובאים מפי הראי"ה קוק, ועניינם תקופת שהותו בלונדון בימי מלחמת העולם הראשונה:

כשגרתי בלונדון הייתי מבקר בגלריה הלאומית, והתמונות האהובות עליי ביותר היו של רמברנדט. לדעתי, רמברנדט היה צדיק. כשראיתי לראשונה את התמונות של רמברנדט הן הזכירו לי מאמר חז"ל על בריאת האור. כשברא ה' את האור הוא היה כל כך חזק ומאיר שאפשר היה לראות מסוף עולם עד סופו. וה' פחד שהרשעים ישתמשו בו. מה עשה? הוא גנז את האור ההוא לצדיקים לעתיד לבוא. אבל מדי פעם ישנם אנשים דגולים שה' מברך אותם בראיית האור הגנוז. אני סבור שאחד מהם היה רמברנדט, והאור שבתמונותיו הוא האור שברא ה' בימי בראשית.⁴

רמברנדט נודע בחיבתו המיוחדת ליהודים.⁵ הוא נהג לבקר אצל יהודי עירו אמסטרדם ולצייר אותם. הוא גם הרבה לצייר סצנות מן התנ"ך. אך מדברי הרב קוק עולה כי לא זה הדבר שהרשים אותו כל כך בציוריו, כי אם יכולתו להעלות על הבד את יופיים הקורן של האנשים הפשוטים. בדיוקנאות שצייר (ובייחוד בדיוקנאות העצמיים) הוא אינו מנסה לייפות את האנשים או לקרבם לאיזה מראה אידיאלי. האור הזורח מפניהם הוא, בפשטות, האנושיות שלהם.

רש"ר הירש זיהה את ההבדל בין יוון העתיקה לישראל הקדומה עם הניגוד בין אסתטיקה לאתיקה. כך הוא כותב בפירושו לפסוק "יִפְתָּ אֶל־הַיָּם לִיִּפְתָּ וַיִּשְׁכַּן בְּאֶהְלֵי שָׁם" (בראשית ט, כז): "פריחתו המלאה של יפת הייתה יוון העתיקה; ופריחתו המלאה של שם הוא עבר, העברים, עם ישראל, הקורא בשם ה' בין אומות העולם... יפת הביא יופי מעודן; שם האיר את הרוח ועידן את טוהר המידות".

ובכל זאת, כפי שמלמדנו סיפור המשכן ובצאלא, התורה אינה אדישה לאסתטיקה. חז"ל שיבחו את הידור המצווה, את השאיפה לקיים את המצוות בדרך יפה ואסתטית. בגדי הקודש של הכהנים נועדו "לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת" (שמות כח, ב). התכונות שמסופר בפרשתנו שה' האציל על בצאלא – חוכמה, בינה ודעת (שמות לה, לא; ועוד קודם, בפרשת כי תישא: שמות לא, ג) – מיוחסות בספר משלי לאלוהים עצמו, כבורא העולם:

ה' בְּחִכְמָה יָסַד אֶרֶץ,
כּוֹנֵן שָׁמַיִם בְּתִבְבוֹנָה.
בְּדַעְתּוֹ תִּהְיוּמוֹת נִבְקָעוּ
וַיִּשְׁחָקֵם יִרְעֶפוּ טָל (משלי ג, יט-כ).

המפתח לדמותו של בצאלא מצוי בשמו. אדם בצל האל. כישורנו המיוחד היה טמון ביכולתו להראות כי האומנות היא הצל שהאל מטיל. האומנות

הדתית איננה "אומנות לשם אומנות".⁶ להבדיל מהאומנות החילונית, היא מצביעה על דבר-מה שמעבר לה. המשכן עצמו היה מעין מיקרוקוסמוס, שיקוף בזעיר אנפין של העולם, בהבדל אחד גדול: השווה בתוכו הרגיש את נוכחותו של דבר הנמצא מעבר לעולם. זהו "כבוד ה'" ש"מלא את המִשְׁכָּן" (שמות מ, לה).

היוונים, ורבים בעולם המערבי שנחלו את מסורתם, האמינו בקדושתו של היופי ("היפי הוא אמת, האמת היא יפי, / וזה הכל שיש לְדַעַת עָלֵי אֶרֶץ", חתם ג'ון קיטס את שירו הידוע "שיר תהילה לכד יוני").⁷ היהודים האמינו בהיפוכו של הדבר: לא היפה קדוש, אלא הקדוש יפה, הקדוש הרור; ככתוב, "הָבוּ לָהּ כְבוֹד שְׁמוֹ, הִשְׁתַּחֲוּוּ לָהּ בְּהַדְרַת קִדְשׁ" (תהילים כט, ב). לְאֹמְנוֹת בִּיהָדוֹת יש תמיד תכלית רוחנית: להגביר את המודעות שלנו להיותו של העולם יצירת אומנות המעידה על האומן העילאי, בורא עולם.

- 1 ראו בהרחבה במאמרי לפרשת עקב "ההקשבה כערך רוחני", בספרי שיג ושיח, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2018, כרך ב, עמ' 289. לתפיסה שונה מעט ראו Kalman Bland, *The Artless Jew: Medieval and Modern Affirmations and Denials of the Visual*, Princeton University Press, 2001.
- 2 תוספות ד"ה כרובים דצורתא ליומא נד ע"א-ע"ב. וכן שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, חלק ב סימן נו.
- 3 שמונה פרקים (הקדמת הרמב"ם לפירושו למסכת אבות במשנה), פרק חמישי.
- 4 את הדברים ציטט מפיו הפסל אברהם מלניקוב במאמר הספד על הרב קוק: Jewish Chronicle, 9.9.1935. בתרגום עברי זה הם מובאים בספר בנימין איש-שלום ושלום רוזנברג (עורכים), יובל אורות: הגותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים: ספריית אלינר, תשמ"ה, עמ' 168.
- 5 ראו Michael Zell, *Reframing Rembrandt: Jews and the Christian Image in Seventeenth-Century Amsterdam*, University of California Press, 2002; Steven Nadler, *Rembrandt's Jews*, University of Chicago Press, 2003.
- 6 הביטוי מיוחס בדרך כלל לבנו'מין קונסטן (1804).
- 7 בתרגומו של אריה סתיו. בתוך סתיו, *שבעה שערי שירה*, תל-אביב: תמוז, 2005, כרך ג, עמ' 280.